

SPOREN VAN HERINNERING

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

JULI - AUGUSTUS - SEPTEMBER 2024

voorwoord
p. 2

definitie
**DE MOORD OP
'NUTTELOZEN'**
p. 3

actualiteit
**INTERVIEW
MET FREDDY MORTIER**
p. 5

oorden
**FORT VII
TE POSEN**
p. 8

biblio
p. 10

no comment
p. 11

vraagstuk
**ONDERVERDELINGEN
IN DE NAZIPERITOCIDE**
p. 14
+ pedagogische fiche p. 19

klasreflectie
BOUHLER EN BRACK
p. 20

wist je dit?
**DE PRIVEKANSSELARIJ
VAN DE FÜHRER**
p. 22

DE MOORD OP DE 'NUTTELOZEN'

deel 1

UITGELEZEN?
DEEL MIJ MET ANDEREN

Jeanne Hewell-Chambers uit New Orleans startte *Project 70 273* op om de stemloze en machteloze mannen, vrouwen, jongeren en kinderen, door de naziwaanzen vermoord als 'nutteloze' levens, te herdenken. De witte stof met twee rode kruisen erop geschilderd of genaaid, stellen de lijsten voor waarop twee rode kruisen door nazi-artsen aangebracht, volstonden om het lot te bezegelen van de lichamelijk en geestelijk gehandicapten.

BESTE LEZER,

© Publiek domein

Met dit nummer starten we een nieuw jaarthema van het pedagogische bulletin *Sporen van Herinnering*. Naast twee jaarlijkse studiereizen die de vzw Auschwitz in Gedachtenis organiseert, met name de studiereis naar Auschwitz-Birkenau en de studiereis 'In het Spoor van de Shoah in Polen', wordt een derde studiereis op poten gezet. Deze nieuwe studiereis zal het spoor van de *nazi-peritocide* traceren en zal naar alle waarschijnlijkheid vanaf 2026 plaatsvinden. De term 'peritocide' hoeft u niet op te zoeken in het woordenboek; het betreft een

neologisme dat geopperd werd om een terminologisch tekortkoming op te vullen. In de vier komende nummers zal hier in de rubriek 'definitie' op ingegaan worden, om geïnteresseerden ervan te overtuigen vanaf nu deze term te gebruiken wanneer het gaat over het moordprogramma van de nazi's op de naar hun maatstaven 'onnutte' mensen in hun samenleving. Hieraan verbonden zal de rubriek 'actualiteit' naar de mening van verschillende vakexperten toetsen; een ethicus, een historica, een juriste en een arts zullen zich hierover uitspreken.

De vertrouwde rubriek 'Auschwitz' wordt de komende vier nummers vervangen door de rubriek 'Oorden'; verschillende oorden zullen een totaalbeeld geven van de omvang van de *nazi-peritocide*.

Namens de hele ploeg van de vzw *Auschwitz in Gedachtenis* wens ik u een leerrijke en interessante lectuur toe, en dank ik u allen voor jullie trouw. ■

Johan Puttemans

Pedagogisch coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

PERITOCIDE

DE MOORD OP 'NUTTELOZEN'

Het gebruik van taal vereist een gerechtvaardigde en correcte terminologie; elk woord heeft zijn betekenis. Het delen van dergelijke betekenissen maakt communicatie mogelijk, zo kunnen ideeën gedeeld worden. Het gebruik van homoniemen, waarbij één woord twee of meerdere betekenissen kan omvatten, bemoeilijkt soms het delen van een standpunt. Dit wordt bemoeilijkt wanneer termen gehanteerd worden die niet alleen 'meerdere betekenissen' dragen – of soms toebedeeld krijgen –, maar vooral wanneer een ideologische achtergrond schuilgaat achter het gebruik van welbepaalde termen. Etymologie traceert het ontstaan van een woord, waarvan de betekenis soms kan afwijken van de betekenis van het woord op zich. Denk maar aan het woord 'atoom': het uit het Oudgrieks afgeleid woord betekent letterlijk 'ondeelbaar'. Dit woord wordt nog steeds gebruikt, ook al stemt ze niet meer overeen met de verklaring van het begrip; natuurkundige atomen zijn nu eenmaal wel deelbaar. Men begrijpt vrij snel dat geen enkele chemicus hierover zal struikelen: het woord heeft maar één (moderne) betekenis, en het woord is/wordt vooral niet ideologisch beladen.

U vraagt zich hoogstwaarschijnlijk af waarom de voorgaande paragraaf neergepend werd ter inleiding van dit nummer? Mijn doctoraal onderzoek spitst zich toe op de moord van de geestelijke en lichamelijke mindervaliden ten tijde van het nazisme. Vrij snel verwijst men hiernaar met termen die volgens mij niet echt bestaansrecht verdienen; termen zoals 'Aktion T4', 'genocide' of '(nazi-)euthanasie' zijn termen die elk hun plaats en betekenis in tijd en ruimte hebben en naar mijn mening niet te pas en te onpas gehanteerd mogen worden aangezien ze allen iets specifiek betekenen. Dit wordt bemoeilijkt wanneer sommige van deze termen gebruikt worden om een ongenoegen of regelrechte weerstand tegen hedendaagse gebruiken uit te drukken. Elk woord heeft haar hedendaagse invulling. Hierbij is het van belang te voorkomen dat die woorden ideologisch 'besmet' worden met niet-algemeen gedeelde invullingen; zij dragen in dat geval niet bij tot een verhelderende studie van de geschiedenis en – hiervan niet losmakend – het heden.

In de rubrieken 'Definitie' van de drie volgende nummers van *Sporen van Herinnering*, deconstrueer ik de termen *Aktion T4*, *genocide* en *(nazi-)euthanasie*. In deze eerste rubriek kom ik graag terug op een alternatieve term, *peritocide*, en dit als substituut voor de eerdergenoemde termen die beter vermeden kunnen worden.

Het is belangrijk eerst een algemene term voor te stellen die niet per definitie gebonden is aan de door de nazi's begane misdaden; dit zou te beperkend zijn, aangezien dergelijke wandaden tevens door andere regimes doorge-

voerd werden (denken we maar aan de psychiatrische instellingen die door het Sovjetregime geruimd werden en waarvan weinig sporen terug te vinden waren na de Tweede Wereldoorlog). In de rubriek 'Vraagstuk' wil ik me meer toespitsen op de verschillende onderverdelingen die getraceerd kunnen worden onder de 'naziperitocide'. Bijgevolg is het aangegeven om dieper in te gaan op de algemene term 'peritocide'; ze laat toe om gemeenschappen te poneren die dienst zullen doen in verschillende casuïstische uitwerkingen.

Om een nieuwe term te poneren was het noodzakelijk om eerst een definitie te vinden, gebaseerd op gemeenschappen die verband houden met een nadelig – lees: dodelijk – regime jegens mentale en lichamelijke mindervaliden. Een gemeenschappelijke factor dient zich hierbij aan: de overbodigheid van dergelijke mensen. Ik verklaar me nader. Zoals te lezen valt in de rubriek 'Vraagstuk', zijn verschillende groepen mensen slachtoffer geworden van het nazi-raciologische denken en zijn ideologische uitvoering. Elk van deze groepen heeft als gemeen-

schappelijke factor dat zij door de nazi's als 'nuttelos' of 'onnuttig' werden bestempeld. Dit racistisch utilitarisme zal nagestreefd worden door de nazi's tegen het eind van de jaren 1930 – verliezen we hierbij niet uit het oog dat sinds 14 juli 1933 de sterilisatiewet een feit werd dat meerdere duizenden voor de nazi's onwaardige mensen zou treffen. De meest extreme vorm en uitwerking van de negatieve eugenetica was de moord op mensen die zich onder de lat van de 'levenswaardigheid' bevonden. Elke groep die slachtoffer werd van de moordzuchtige opruiming van de nazi's heeft (vanuit naziperspectief) 'nuttelosheid' gemeen.

Per definitie is de nieuwe term 'peritocide' een samenstelling: voor het eerste deel 'peri-' ging ik na hoe gerefereerd werd aan 'nuttelosheid' in het Oudgrieks. Hierbij stuitte ik op het woord 'Περίττος' ('perittos') dat zoveel betekent als 'overbodig', 'redundant' of 'nuttelos'. Het tweede deel '-cide' komt uit het Latijn (caedere, caedo) en betekent 'moorden' of 'slachten'. Samen vormen zij de term peritocide, wat zoveel betekent als het doden van 'nutteloze' mensen. Uiteraard zou het immo-

reel zijn iemand te bestempelen als nutteloos. Maar we moeten opmerken dat het woord peritocide de reden omschrijft waarom iemand vermoord werd; het geeft het kwalitatieve weer en niet het ontologische. Met andere woorden kan men stellen dat een peritocide iemand tot 'nuttelos' wezen heeft bestempeld en bijgevolg 'levensonwaardig'. Geenszins mag men ervan uitgaan dat een persoon wezenlijk onnuttig is of wordt.

Bescheiden, doch noodzakelijk, stel ik de volgende verklarende definitie voor van een peritocide: moord gepleegd of ondernomen (al dan niet (pseudo)legaal), bevolen en uitgevoerd door een regeringsmacht ten tijde van oorlog of vrede of een levensbedreigende (nalatige) handeling op de eigen natie of op een bezet volk/natie, op weerloze, niet instemmende burgers die nutteloos worden geacht vanwege hun leeftijd, fysieke en/of mentale invaliditeit, om ideologische, economische, geopolitieke (kolonialistische), militaire of (pseudo)wetenschappelijke (medische) redenen.

Hiervan uitgaand kan men stellen dat een peritocide beschouwd

kan worden als een 'seriemassamoord'. Een massamoord houdt het doden van ten minste drie of vier personen in op hetzelfde ogenblik en door dezelfde oorzaak. Een seriemoord daarentegen heeft als karakteristieken dat dezelfde modus operandi door de uitvoerder wordt gebruikt.

Onder het internationaal strafrecht zou een peritocide kunnen ondergebracht worden onder 'misdaden tegen de menselijkheid', gezien onder artikel 7 verstaan wordt: "Elke handeling die deel uitmaakt van een wijdverspreide of systematische aanval gericht tegen een burgerbevolking, waaronder moord, uitroeiing en gedwongen sterilisatie."

Dat dit neologisme als eerste rubriek ontleed moest worden, staat buiten kijf; het laat de lezer toe de vier nummers van het pedagogische bulletin *Sporen van Herinnering* in dezelfde logica te lezen en te interpreteren. Steeds zal de rubriek 'Actualiteit' verband houden met de rubriek 'Definitie': een specialist zal zich uitdrukken welke impact definities hebben op een studie met diens vereist correct taalgebruik. ■

Johan Puttemans

EEN EENDUIDIGE TERMINOLOGIE IS EEN KWESTIE VAN MENTALE HYGIENE

INTERVIEW MET FREDDY MORTIER, AFGENOMEN OP DINSDAG 20 AUGUSTUS 2024 TE GENTBRUGGE

Aansluitend bij de rubriek 'Definitie' verschijnt een interview met een deskundige die zich uitspreekt over het onderwerp dat besproken wordt in 'Definitie'. In de rubriek 'Actualiteit' wordt ingegaan op de woordverklaring van het neologisme 'peritocide'. Professor Freddy Mortier stelt in dit interview een aantal kritische vragen rond het gebruik van dit begrip. Niet enkel vanuit historisch standpunt geeft hij zijn mening. Vanuit een ethisch standpunt gaat hij ook dieper in op het eventuele hedendaagse gebruik van de term.

JP: Hoe belangrijk is het aanwenden van een correcte terminologie wanneer het een hedendaags beladen onderwerp aangaat? En hoe sta jij, als ethicus, tegenover de term 'peritocide'?

FM: Algemeen gesproken is het nogal duidelijk dat het hebben van een goede, eenduidige term belangrijk is. Wanneer je een begrip hebt waaronder je alles kunt verstaan, en iedereen dat naar believen kan invullen, dan spreek je uiteindelijk niet over hetzelfde. Belangrijk aan een eenduidige terminologie is dat ze je toelaat om over dezelfde dingen te spreken, en daarom is het een kwestie van mentale hygiëne. Terminologie is niet alleen een kwestie van goede begripvorming, het is zelf ook een gevecht, een inzet van sociale strijd. In Duitsland gebruikt men het woord 'Sterbehilfe', sterfensbegeleiding, om euthanasie mee aan te duiden. 'Euthanasie'

herinnert aan de nazi's, en wordt door de Duitsers als ongepast beschouwd. Hoewel een juist begrip heel belangrijk is, zal je niet kunnen vermijden dat het gebruik van het woord zelf de inzet wordt van een symbolisch gevecht. Ik denk dat het met 'peritocide' niet anders zal zijn.

'Peritos' – het slaat ook op oneven getallen – maar, weet wel dat het woord in het Latijn 'peritus' de aanduiding van een deskundige is.¹ 'Peritocide' voor iemand die niet weet dat het uit het Oudgrieks komt, en veronderstelt dat het uit het Latijn komt, zou kunnen denken dat dit een soort moord op deskundigen is. Dit soort woorden vraagt om extra duiding.

Men verwacht er zich niet aan dat men een beschrijving moet hebben van allerlei verschillende gedragingen die vallen onder iets wat linguïstisch gesproken, met die '-cide' erachter, op doden

slaat. Die stam van 'doden' wordt eigenlijk genegeerd in de manier waarop het juridisch is vertaald. Als je 'peritocide' bekijkt: als ik dat woord hoor en ik dit zou willen transponeren op de manier waarop men genocide gebruikt, dan geeft dit een ander resultaat. Neem nu bijvoorbeeld bejaarden. We zonderen ze op een bepaald ogenblik af. Ze gaan, in de meerderheid van de gevallen tegen hun zin, naar een woonzorgcentrum. Velen sterven binnen een aantal maanden tot ongeveer anderhalf jaar na opname. En wanneer men dan aan 'peritocide' denkt, dan zou je kunnen stellen dat dit ook hieronder valt. Hierbij komen nieuwe verschijnselen naar boven zoals *ageism*, dus zeg maar discriminatie en verwaarlozing van bejaarden die in woonzorgcentra en ook in klinieken verblijven, waar er duidelijk onderbehandeld wordt. Moeten

Freddy Mortier is emeritus gewoon hoogleraar ethiek (UGent). Hij is gespecialiseerd in bio-ethiek, vooral de ethische problematiek rond het levenseinde. Lid sinds de stichting van de VUB-UGent Onderzoeksgroep Zorg rond het Levenseinde. Hij was decaan van de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de UGent (2004-2012) en de vicerector van zijn universiteit (2013-17), daarna intendant van het Universiteitsmuseum (GUM, Plantentuin en Archief). Van 2018 tot 2024 was hij voorzitter van De mens.nu (Unie Vrijzinnige Verenigingen).

we dat dan ook onder 'peritocide' gaan rekenen? Het planmatige – het intentionele – is van belang. Dit alles wordt dikwijls gereduceerd naar systematisch omdat het moeilijk is de intentie aan te tonen. Men kijkt dan naar het systematische karakter. Als het niet van de staat kan komen, dan kan het alleen maar systematisch zijn. En in dat geval zou ik zeggen dat de praktijken ten opzichte van bejaarden hetzelfde is. Dit kan men ook stellen over abortus. Ik ben er zeker van dat wanneer je 'peritocide' gebruikt, en wanneer het ingeburgerd raakt, dat het dan niet lang zal duren voordeeler een aantal mensen zullen zeggen dat abortus een vorm is van peritocide; "het zijn 'overbodige' mensen want ze zijn ongewenst, en dus overbodig... dus abortus is ook peritocide."

Je moet je daarop instellen dat om het even welk woord je gebruikt, dat het dan wel in een andere richting zal vertaald worden dan hetgeen jij bedoelt.

JP: Maar wanneer iemand een woord teleologisch gebruikt, namelijk op voorhand vastleggen wat hij wil bereiken, en waartegen hij zich vanuit conservatief standpunt ethisch en moreel wil afzetten, dan zet hij zich voornamelijk af tegen zelfbeschikkingsrecht. In dat geval wordt eigenlijk elk woord een containerbegrip. In dat geval kan men er gewoon

van maken wat men wenst te bekomen.

FM: Dat klopt. Ik bedoel maar dat als je een nieuw woord invoert, je waarschijnlijk met exact hetzelfde probleem te maken zult krijgen als wat met de oude woorden gebeurd is. Men zal ze dus aan de ene kant qua betekenis verruimen, en aan de andere kant allerlei verschijnselen er aan toevoegen waar jij niet aan gedacht hebt. Dat is die sociale strijd waar ik het over had. Ik probeer het wat kritisch te bekijken. Het woord 'peritocide' is niet evident. Je moet als het ware al een Oudgrieks woordenboekje hebben – en je moet ook al weten dat het Oudgrieks is – om te weten te komen wat het woord precies inhoudt. Bovendien bevat jouw concept het woord 'perito-' – wat ik op zich goed vind – dat verwijst naar mensen die op een of andere grond overbodig zijn geworden. Maar er is geen reden waarom ze overbodig worden geacht. Al wie vanuit een bepaald systeem bekeken wordt als overbodig en dus een soort van parasiet.

JP: Het is hier wel belangrijk dat gekeken wordt naar het potentieel dat iemand nog bezit. Iemand die bijvoorbeeld werkloos is en dus volgens welbepaalde politieke strekkingen als overbodig, soms als parasitair, wordt afgeschilderd, bezit nog steeds een potentieel.

FM: Bij bejaarden ligt dit volledig anders. Men hoort wel eens: "Gepensioneerden: die zijn afgeschreven." Eigenlijk zat ik me af te vragen welke groep je probeert te identificeren. Deze is eigenlijk op basis van eugenetische, medische redenen, mentale ziekte enzovoort. Het is deze groep die je tracht te definiëren, en niet zozeer een ras.

Was de praktijk van het opsluiten van 'sociaal onaangepasten' onder het nazisme volgens jou een voorbeeld van peritocide?

JP: Neen. Werkweigeraars kregen een zwarte driehoek en konden worden opgesloten in een concentratiekamp. Maar ze hadden nog steeds het potentieel om te werken. Indien ze zich aanpasten aan de nazinormen, dan konden zij vrijkomen. Maar mensen die naar de medische terminologie als debiel werden beschouwd, hadden geen potentieel meer om zich aan de nazinormen aan te passen. Artsen speelden hierbij een hele belangrijke rol; zij moesten als het ware 'zieke' elementen uit het 'maatschappelijke lichaam' wegsnijden.

FM: Indien je het zo bekijkt, dan zou je kunnen zeggen dat peritocide niet specifiek genoeg is. Want je kunt niet meteen uit het woord afleiden wat ermee bedoeld wordt. Bij judeocide is het duidelijk; mensen worden vermoord omdat ze Jood zijn, maar

bij peritocide is dit niet zo. Je moet het omschrijven, je moet er een handleiding bijhebben.

JP: Er kunnen meerdere vormen van peritocide onderscheiden worden tijdens de naziperitocide die zich tijdens de Tweede Wereldoorlog voltrok. Ik heb enkele van die vormen terminologisch onderscheiden en uitgewerkt in de rubriek 'uitgediept'.

FM: De vraag die ik me toch stel bij het invoeren van dit nieuwe begrip om de zaken te verduidelijken: zal het niet evenveel nieuwe vragen oproepen? Wat valt er precies onder dit nieuwe begrip, en wat niet? Iets wat duidelijkheid zou geven is: een vorm van niet-meer-te-remediëren.

Wellicht zou een term die de medische omstandigheden helder aangeeft beter geschikt zijn. Het gaat tenslotte over mensen die op de ene of andere manier fysiek of mentaal gehandicapt zijn, en die door een onomkeerbare aan-doening in de ogen van het nazi-regime volledig overbodig geworden zijn. En dat sluit aan bij de geneeskunde van toen.

Ik denk persoonlijk dat het goed is om dat begrip peritocide te gebruiken: de verschillende vormen van dodingen die toegepast werden door de nazi's, maar ik denk dat wanneer je het als algemeen begrip gaat gaan gebruiken, dat je dan met exact dezelfde problemen gaat te maken krijgen als bij

'euthanasie'. Voor de wanpraktijken onder de nazi's is het een goed begrip, maar het probleem is wanneer het gebruikt wordt als algemeen begrip. Het heeft ook altijd veel te maken met de specificiteit van het gebruik van het begrip binnen verschillende vakgebieden. Zou het gebruikt worden in de dagelijkse omgangsvorm, dan zal je ongeveer evenveel uitleg nodig hebben voor alle mogelijke alternatieven die er zijn.

JP: Acht jij het mogelijk dat een peritocide, het uitschakelen van 'nutteloze' mensen, nog eens kan plaatsgrijpen tijdens een al dan niet gewapend conflict?

FM: Ik heb gezocht naar voorbeelden en hoewel ik heel wat voorbeelden vind van mensen die om religieuze redenen uitgemoord werden, heb ik over het doden van 'nuttelozen' niets gevonden.

JP: De Sovjet-Unie onder Stalin lijkt daarentegen hetzelfde te hebben gedaan met de psychiatrische patiënten die zich nabij de Duits-Russische grens bevonden, toen in juni 1941 de oorlog met nazi-Duitsland startte.

FM: Als het in de context is van enorme schaarste, en men moet de afweging maken wie de meeste verzorging verdient, dan lijkt het mij voor de hand te liggen dat dit kan gebeuren. Maar niet alleen om fysieke redenen. Ook omwille van nutteleloosheid zoals

het niet meer kunnen werken, het aanpakken van immigranten, zelfs geen rekening houden met het gegeven dat het onomkeerbaar is of dergelijke. Potentieel of niet-potentieel. Ik acht eigenlijk een overheid in de gepaste omstandigheden in staat om allerlei redenen te vinden om een groep te elimineren. Neem nu beperking qua gezondheidszorg omwille van leeftijd. Ik hoor veel mensen, ook artsen, zeggen dat dit zou moeten kunnen. Maar dat is helemaal niet evident en dit is ook helemaal in strijd met de medische ethiek. Dit kwam zeer concreet tot uiting in de woonzorgcentra ten tijde van de COVID-19-pandemie. En dit staat los van een oorlogscontext. Het betrof zelfs geen gewapend conflict. Wanneer het gaat om een grote schaarste: gezondheidsmiddelen, en om het even wat daar tot bijdraagt, zou aanleiding kunnen geven tot ten eerste gelijkaardige reacties van het artsencorps en ten tweede de sanctioneren daarvan: de goedkeuring op staatsniveau. ■

Johan Puttemans

Volledig interview op
www.auschwitz.be

(1) Binnen het kerkapparaat slaat de Latijnse term 'peritus' op een leek die aangeduid als expert optreedt tijdens een concilie.

FORT VII TE POSEN

De eerste gasmoorden op 'nuttelozen'

Op één september 1939 viel Hitler Polen binnen en ontketende hiermee de Tweede Wereldoorlog. Vrij snel diende het Poolse leger de gevechten te staken; na één maand strijd bezette nazi-Duitsland Polen, dat volgens Hitler en de Sovjet-leider Stalin onderling verdeeld moest worden. Het westelijke deel van de verslagen Poolse republiek, waartoe Poznań, een belangrijke historische stad, gelegen aan de rivier de Warta, behoorde, werd door nazi-Duitsland geannexeerd, en onderverdeeld in nieuwe gouwen. Het thans naar het Duits vertaalde stad Posen viel onder de gouw Wartheland. De verdrukking van de Polen was terstond voelbaar, terwijl Duitse staatsburgers van vóór 1919 erkend werden als Volksdeutsche (dit waren Duitstaligen die buiten de grenzen van het Oude Duitse Rijk woonden).

Na de inbezitneming van de stad Poznań, die vanaf 1 november 1939 officieel terug Posen werd genoemd, sloegen de Duitse nazi-autoriteiten een militaire stadsvesting aan: Fort VII zou een belangrijke, sinistere rol krijgen in de naziterreur in regio Posen.

De militair-stedelijke omgeving van Posen wijzigde zienderogen in de tweede helft van de 19de eeuw; onder Pruisisch bewind werd een fortengordel rond Posen opgetrokken om de stad te verdedigen tegen mogelijke aanvallen. Het ten westen van de stad gelegen 'Fort VII', ook wel *Fort Colomb* genoemd, deed tijdens het interbellum dienst als opslagruimte. Eens de nazi's de stad hadden ingenomen, werd het fort onmiddellijk opgeëist door de *Reichsstatthalter* regio Posen: de gedreven Arthur Greiser. Hij beval dat Fort VII ingericht zou worden als concentratiekamp. Vanaf oktober 1939 diende het *Konzentrationslager* Posen (een opschrift dat men vandaag nog steeds op de ruïnes van de site aantreft)

voor het vastzetten van voornamelijk uit Groot-Polen afkomstige Polen en regionale Poolse intelligentsia. Polen die een sociaal of politiek voorname rol opnamen in de Poolse maatschappij werden uit het openbare leven verwijderd en in het kamp opgesloten. Het Fort had een capaciteit van 2.000 à 2.500 personen die er gelijktijdig opgesloten konden worden. Ze stonden onder toezicht van ongeveer 400 SS-bewakers.

Heel snel werd Fort VII berucht en gevreesd als moordende onderneming. Nog in de maand van de oprichting van het kamp, zou SS-chemicus dr. August Becker er de eerste experimenten met koolstofmonoxide als moordmiddel uitvoeren. Ongeveer 400 patiënten, afkomstig uit psychiatrische instel-

lingen uit de regio, werden er vergast in Bunker 17. De operatie gebeurde onder toezicht van SS-*Sturmbannführer* Herbert Lange, die de leiding had over de Gestapo in Posen (op zich afhankelijk van *Einsatzgruppe VI*). In oktober 1939 begaf het *Sonderkommando* Lange zich naar de psychiatrische instelling van de ten noorden van Posen gelegen stad Owińska. Met één à drie legertrucks, elk met een laadcapaciteit van 25 personen, werden de patiënten naar Fort VII afgevoerd om er bij aankomst vermoord te worden. In de tweede helft van oktober 1939 was de helft van de patiënten reeds vermoord; eerst werden alle mannen gedeporteerd, vervolgens de vrouwelijke patiënten en uiteindelijk – op

Zicht op de ruimte die omgevormd werd door de nazi's. Het Poolse opschrift luidt: 'Hier begon Nazi-Duitsland in oktober 1939 met de massa-uitroeiing met gas van geesteszieken.'

11 november 1939 – de 78 kinderen van de instelling. De naar Fort VII overgebrachte psychiatrische patiënten werden terstond naar de gaskamer gedreven, waarop de ruimte met een ijzeren deur afgesloten werd. Klei werd bijkomend aangewend om de spleten te dichten, zodat de gaskamer hermetisch afgesloten was. Het gas, opgeslagen in CO-gasflessen van industriële makelij die aan de ingang, via een opening, op de deur aangesloten werden, doodde de patiënten vrij snel. Na de vergassing laadden reguliere kampgedetineerden de lijken op vrachtwagens. De vermoorde personen werden in een bos in de omgeving in een massagraf gedumpt. Meerdere duizenden patiënten werden met het dodelijke

gas vermoord, eerst in die primitieve gaskamer van Fort VII en later in gasvrachtwagens.

Fort VII zou tijdens de Tweede Wereldoorlog verschillende malen van organisatorische structuur veranderen. De opheffing van het kamp vond vanaf maart 1943 plaats. De nodige ruimte diende benut te worden voor de oorlogsindustrie. De kampgedetineerden werden overgebracht naar het kamp Żabikowo.

Na de Tweede Wereldoorlog viel Fort VII onder de bevoegdheid van het Poolse leger, dat het als opslagruimte inrichtte en benutte. Uiteindelijk, nadat er plannen waren gemaakt om het als museum in te richten, richtten de plaatselijke autoriteiten in 1979 het

Muzeum Martyrologii Wielkopolan Fort VII in Poznań op. De cijfers die door het Staatsmuseum weergegeven worden geven aan dat niet minder dan 18.000 mensen in Fort VII opgesloten werden. Zo'n 4.500 kampgedetineerden (een kwart van het totaal) overleefden deze incarceration niet; de meesten werden geëxecuteerd door ophanging of fusillade. Exacte cijfers zullen nooit gepubliceerd kunnen worden; op het einde van de Tweede wereldoorlog werden alle documenten vernietigd. Niettemin eist Fort VII tegenwoordig nog een belangrijke plaats op als martyrologium van het Poolse lijden in Poznań. ■

Johan Puttemans

Uitgebreide teksten over hetzelfde thema in ons wetenschappelijk tijdschrift 'Getuigen'

Sinds meer dan 25 jaar geven Stichting Auschwitz en de vzw Auschwitz in Gedachtenis twee keer per jaar hun tijdschrift GETUIGEN: TUSSEN GESCHIEDENIS EN HERINNERING uit. In die tijd heeft het blad steeds ingezet op actuele debatten over geschiedenis en herinnering, en telkens werd daarbij over disciplinaire grenzen heen gewerkt.

In het nummer 134 (April 2022) werd het dossier gewijd aan het thema: De moord op de 'nuttelozen'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog richtte het naziregime zich niet alleen op de vernietiging van het Joodse 'ras', dat het als gevaarlijk beschouwde. Alvorens de *Endlösung* uit te voeren, slachtten de nazi's degenen af die niet in hun eugenetische ras-senideologie pasten en die zij als bedreigend ervoeren. In dit dossier leggen wij de nadruk op de geestelijk en lichamelijk gehandicapten die systematisch het slachtoffer werden van de waanzin van de nazi's tijdens het ganse wereldconflict.

De volgende artikelen zijn te lezen in dit dossier:
 * Inleiding: *De moord op de 'nuttelozen'* (Frédéric Crahay)

- * *The Nazi peritocide, the killing of the 'useless' under Nazism* (Johan Puttemans)
- * *German Doctors' Motives to Becoming Nazi's* (Victoire Willemot)
- * *National Socialist 'euthanasia' – the organised murder of the sick, the disabled and the elderly by way of the example of Bernburg* (Ute Hoffmann)
- * *Polizeihauptmann Christian Wirth. 'Euthanasia' Inspector and Purge Commissar (10 January 1940 – 24 August 1941)* (Michael Tregenza)

GETUIGEN: TUSSEN GESCHIEDENIS EN HERINNERING kan los per nummer besteld worden of u kan een abonnement aanvragen via onderstaande link:

https://auschwitz.be/index.php/nl/?option=%20com_chronoforms&chronoform=commande_revueNL

Teksten van oudere nummers vindt u terug via volgende link:

<https://journals.openedition.org/temoigner/856?lang=nl>

In deze rubriek geven wij beelden of teksten mee zonder commentaar. Wat weet jij over de inhoud, welk is volgens jou de link met het thema en wat is jouw kritisch standpunt over de gegevens op deze pagina? Stuur jouw mening op naar georges.boschloos@auschwitz.be en maak kans één van onze publicaties naar keuze te winnen.

NO COMMENT

EEN UNIEKE ACHTDAAGSE STUDIEREIS VAN 1300 KM DOORHEEN ZUID-OOST POLEN

INSCHRIJVEN KAN VANAF NU

EEN **WARZAWA**
GESCHIEDKUNDIGE **ŁÓDŹ**
EN HERDENKINGSREIS **RADOM**
DIE VERTREKT BIJ DE **LUBLIN**
VOORMALIGE **ZAMOŚĆ**
GETTO'S, **WŁODAWA**
LANGSHEEN DE **SIEDLCE**
VERZAMEL- EN
DEPORTATIEPLEKKEN **CHELMNO NAD NEREM**
GAAT, EN DIE **MAJDANEK**
EINDIGT **BEŁŻEC**
BIJ DE **SOBIBÓR**
UITROEIINGSCENTRA **TREBLINKA**

IN HET SPOOR VAN DE
SHOAH
IN POLEN

14/07/2025
21/07/2025

Prijs per persoon € 750 op basis van een dubbele kamer
€ 900 op basis van een single kamer

Inbegrepen Tickets voor de heen- en terugvluchten (Zaventem-Warschau)
Privétransport ter plaatse
Nederlandstalige gidsen
Inkom op historische sites en in musea
7 overnachtingen in comfortabele hotels
Elke dag uitgebreid ontbijtbuffet
Elke dag warme lunch en warme avondmaaltijd
Logistieke ondersteuning
Uitgebreide pedagogische informatie

Betalingsmodaliteiten 3 gemakkelijke aflossingen (januari/februari/maart 2025)

Wie kan deelnemen? Iedereen met een gezonde interesse voor de problematiek van de Shoah. U hoeft niet per se leerkracht te zijn

Info en inschrijvingen via: info@auschwitz.be

Extra vorming: Opgelet! De groepen zijn beperkt tot 20 personen
In juni wordt een extra vormingsdag georganiseerd om u toe te laten de reis comfortabel te kunnen volgen

Programma

Dag 1

Aankomst in Warschau
Voormalige getto van Warschau
Umschlagplatz

Dag 2

Vroegere getto van Litzmannstadt
(het actuele Łódź).
Umschlagplatz
Museum Radegast
Oude joodse begraafplaats
Uitleg over de joodse rituelen
Chełmno-nad-Nerem.
De 'kasteelsite' en het museum
Tweede site genoemd 'Het bos van Rzuchów'.

Dag 3

Sporen van de vroegere joodse aanwezigheid
en van het vroegere getto van Radom
Lublin
Museum Teatr NN
Vroegere Jesjiva en synagoge
Oude joodse begraafplaats

Dag 4

Het voormalige concentratiekamp/moordcentrum
van Majdanek
Umschlagplatz
Lublin als hoofdkwartier van *Aktion Reinhardt*
Vrije tijd
Traditionele Pools-Joodse keuken

Dag 5

Zamość
Vroegere getto
Gevangenis *Rotunda*
Umschlagplatz
Memoriaal van Belżec
Museum

Dag 6

Włodawa
De twee synagogen met uitleg
van de joodse rituelen
Umschlagplatz.
Sobibór.
Bezoek van de site en
het nieuwe museum

Dag 7

Siedlce
Vroegere getto
Joodse begraafplaats
Umschlagplatz
Treblinka
Voormalige moordcentrum
en museum
Afsluitingsceremonie

Dag 8

Warschau
Vrije tijd en bezoek Joods museum POLIN
Terugvlucht naar Brussel

DE NOODZAAK OM EEN ONDERSCHIED TE MAKEN TUSSEN DE PERITOCIDE ONDER HET NAZISME MET HAAR ONDERVERDELINGEN

In de rubriek definitie wordt ingegaan op de woordverklaring van het neologisme peritocide. Ter herhaling: onder peritocide verstaat men de georganiseerde moord van nutteloos geworden mensen, met als kapitale kanttekening dat het de dader is die de ‘nutteloosheid’ van een welbepaalde groep heeft bepaald, aangezien niemand van nature uit – de natuur is immer amoreel – als nutteloos bestempeld kan worden.

Het is noodzakelijk in eerste instantie een algemene term te vinden om een gebeurtenis in het verleden te omschrijven en vooral te benoemen. Het geven van een naam is het inkleden met een aangepaste term, waarbij die term ook daadwerkelijk omschrijft waar het over gaat. De keuze ging eerst uit naar een algemene term: peritocide. Hiermee wordt bedoeld dat deze term in tijd en ruimte niet gebonden is aan één welbepaalde gebeurtenis; anders kan deze term nergens anders meer op slaan. Stichting Auschwitz spitst zich uiteraard specifiek – maar niet exclusief – toe op de naziperiode en -gruweldaden. Dat betekent niet dat we een woord mogen gebruiken dat enkel een betekenis zou krijgen voor een gebeurtenis tijdens de nazi-era. Een peritocide heeft tevens op andere momenten en oorden, onder andere regimes, plaatsgevonden. Laat ons hierbij niet uit het oog verliezen dat Sovjet-Rusland bij het uitbreken van de oorlog op 22 juni 1941 ook haar hospitalen, die zich in de buurt van het front bevonden, heeft geledigd. Weinig sporen zijn nog terug te vinden van deze verplaatsingen na de oorlog. Het Sovjetregime onder Jozef Stalin is zeker geen perfect voorbeeld wat het respecteren van mensenrechten betreft.

Eens de term peritocide gekaderd werd, kunnen we ons toespitsen op een casestudy van een peritocide: deze die heeft plaatsgevonden onder het nazisme. Nu is het veroorloofd en zelfs aangewezen een voorvoegsel te plaatsen om de studie van de peritocide te situeren in tijd en ruimte: de naziperitocide. Hier verstaat men onder: de peritocide die door de nazi's heeft plaatsgevonden. Maar hier is de kous niet bij af; meerdere acties hebben plaatsgevonden tegen welbepaalde doelgroepen die elkeen als gemeenschappelijke factor ‘het nutteloos-zijn’ hadden. Om die reden is het noodzakelijk een onderverdeling te maken. Doorheen mijn literatuurstudie heb ik negen onderverdelingen kunnen vinden, die hieronder besproken zullen worden. Er wordt ervoor geopteerd om deze chronologisch weer te geven; de tijdsgebonden gebeurtenissen traceren, levert een interessant gegeven op. We zullen aantonen dat de actie die het best gekend is – m.n. Aktion T4 – niet het startschot van de naziperitocide was.

De naziperitocide op pasgeborenen en kinderen

Er heerst onenigheid onder historici over het eerste geval van kindermoord in het kader van de naziperitocide. Niettemin weet men dat de KdF, de privékanselarij van Hitler, geregeld clementieverzoeken ontving, waarvan de meeste gestuurd werden door mensen die een gevangenisstraf uitzaten. Maar er werden ook brieven door ouders gestuurd die om genade verzochten voor een

(pas)geboren kind. In de literatuur komt men te weten dat in 1938 of in het voorjaar van 1939 een brief werd verstuurd waarvan de familienaam wellicht met een K begon. Na het eerste voorval, in de literatuur gekend als ‘Fall K’ of ‘Kind K’, beveelt Hitler overeenkomstig op te treden bij toekomstige gevallen van ernstige misvorming. Om dit in goede banen te leiden, richt de KdF de ‘Reichsausschuß zur wissenschaftlichen Erfassung von erb- und anlage-

bedingten schweren Leiden’ (Rijkscomité voor de wetenschappelijke registratie van ernstig erfelijk aangeboren lijden) op. Midde augustus 1939 dienen artsen en vroedvrouwen ernstig misvormde pasgeborenen te melden. Voor de uitvoering van de moordactie worden zogenaamde *Kinderfachabteilungen* (kinderdepartementen) opgericht. Tussen 1939 en 1945 zullen tussen 5.000 à 10.000 kinderen om het leven worden gebracht door

verhongering en overdosissen medicatie.

De naziperitocide in bezette Poolse gebieden

Op 1 september 1939 valt nazi-Duitsland de Tweede Republiek Polen binnen en ontketent hiermee de Tweede Wereldoorlog. Na iets meer dan een maand moeten de Polen de wapens neerleggen; Hitler, en sinds midden september gesterkt door Stalin die het oosten van Polen aanvalt, deelt samen met de Sovjet-Unie de Poolse republiek in drie delen: het oosten komt de USSR toe, het westen wordt bij het hitleriaanse Duitsland geannexeerd en Centraal-Polen wordt een van Duitsland afhankelijke bufferstaat onder de naam *Generalgouvernement*. Op een maand tijd ziet nazi-Duitsland haar grondgebied uitgebreid worden met meerdere *Gauen*, waar in het begin een juridisch vacuüm heerst. Kort na de inname van dit Pools grondgebied start de leegmaakactie van psychiatrische instellingen waar Poolse patiënten verpleegd worden. Anders dan de moordmethode die gebruikt zal worden in nazi-Duitsland, worden de Poolse patiënten op een meer brutale manier vermoord; zij worden doodgeschoten met machinegeweren of in een rudimentaire gaskamer in het Fort VII nabij Posen, de verduitste naam van de Poolse stad Poznań (zie rubriek 'oorden'). Het is tevens in deze contreien dat Herbert Lange zal experimenteren met gaswagens, waarbij industri-

ele koolstofmonoxide in gasflessen in de vrachtwagen gelaten wordt. De reden waarom de moord op Poolse patiënten niet gerekend mag worden onder het welbekende 'Aktion-T4' (de gecentraliseerde naziperitocide, zie hieronder) ligt in de organisatie van de moordacties. De naziperitocide in de bezette Poolse gebieden wordt ter plaatse georganiseerd en wordt ook van daaruit georkestreerd, zonder dat de KdF hieraan te pas komt. Ideologisch kan aangehaald worden dat de patiëntenmoord in nazi-Duitsland een 'positieve' invloed moet hebben op de toekomst van het Germaanse ras, daarentegen kan de moord op Polen de nazi's – vanuit rassenhygiënisch standpunt – weinig deren, aangezien zij volgens de nazirassen theorieën als minderwaardige Slaven worden beschouwd en geen toekomst hebben binnen het Germaans-Arische ras. De moord op Poolse psychiatrische geïnterneerden valt eerder onder '*Generalplan Ost*': dat er plaats vrijgemaakt moet worden in hospitalen voor het reguliere Duitse leger dat oorlog voert en bij verwondingen verpleegd moet worden. Aangezien het in die instellingen geesteszieken betreft, worden zij vanuit hun nuttelosheid van het leven beroofd.

De gecentraliseerde naziperitocide

Vanaf januari 1940 zal de gecentraliseerde naziperitocide van start gaan: het betreft het samen-

brenge in moordcentra van patiënten die door de nazi's als 'nuttelos' worden bestempeld. Deze actie staat in de literatuur bekend als *Aktion T4*, ook al werd deze naam nooit door de nazi's gebruikt. Reeds vanaf oktober 1939 ontvangen psychiatrische instellingen registratieformulieren die zij ingevuld moeten terugzenden naar de KdF die evenwel onder een vervalste naam opereert. De *Zentraldienststelle-T4*, gelegen in de Tiergartenstraße, 4, ontvangt deze formulieren en stuurt drie kopieën naar drie *T4-Gutachters*, artsen die op basis van dit formulier moeten beslissen of de patiënt in kwestie in leven wordt gehouden of vermoord moet worden. Eens deze door T4-artsen geëvalueerde documenten overgeschreven worden op één document, beslist een *Obergutachter* welk lot de patiënt is beschoren. Lijsten worden opgemaakt door de gecentraliseerde instantie, die overgemaakt worden aan één van de neporganisaties die instaat voor het transport. Patiënten worden per bus opgehaald in hun instelling en naar een T4-moordcentrum gevoerd, waar ze de dag zelf nog vergast en gecremeerd worden. Een arts, die de moordprocedure zelf uitvoert, maakt een overlijdensakte op, net als een politieagent voor de burgerlijke dienst. Familieleden worden na enkele dagen per brief op de hoogte gebracht van het overlijden. Er wordt hen meegedeeld dat ten gevolge van uitzonderlijke maatregelen door de oorlog het

lichaam verbrand werd en dit om epidemieën te voorkomen. Uiteraard zou een arts de vergassingsdood hebben vastgesteld en het geheim kunnen onthullen. Door het ontdekken van vervalste documenten, bussen die geladen toekomen en steeds leeg vertrekken en de geur van verbrand vlees die in de steden geroken wordt, is het staatsgeheim al snel geen geheim meer. Om die reden worden *Zwischenanstalten* (zie oorden nr. 55) – tusseninstellingen – opgericht waar patiënten, nadat ze in hun instelling opgehaald werden, heen worden gestuurd om er enige tijd te verblijven alvorens gedeporteerd te worden naar T4-moordcentra.

De naziperitocide van geïnterneerde handelingsonbekwame patiënten

In elk rechtsstaat spreekt recht een vonnis uit om rechtvaardigheid te laten geschieden. Dit is niet anders in de Duitse rechtsstaat tijdens het interbellum en ten tijde van het nazisme. (Even terzijde vermelden dat de nazi's zich hier ook – althans in theorie – moesten naar schikken. Om die reden betreft het systeem der concentratiekampen een buitengerechtelijke maatregel; het is een administratieve aanhouding

en geen veroordeling door een rechtbank.) Een rechtsstelsel vereist dat elke natuurlijke persoon over de mentale capaciteiten beschikt om terecht te staan voor zijn (mis)daden en handelingen, en dat deze afgetoetst kunnen worden aan het strafrecht. Indien dit niet het geval is, wordt een persoon handelingsonbekwaam geacht en kan hij niet terechtstaan voor gepleegde daden en handelingen. Om de samenleving te beschermen, wordt een wilsonbekwaam geachte persoon gecolloqueerd in een instelling en onder curatele geplaatst. In het Duitsland onder Hitler, waar het strafrecht niet aangepast was sinds de Weimarrepubliek, wordt zo'n persoon onder paragraaf 42b in een instelling en onder rechterlijke bevoegdheid geplaatst. Maar toen kwamen dergelijke 'patiënten' in het vizier van de nazi's; Duitsers die zich niet konden aanpassen aan de nazi-ideologische gemeenschapsnormen werden al jaren eerder opgesloten. Asocialen kregen immers de zwarte driehoek opgehaaid in concentratiekampen. Dergelijke 'asociaal geachte personen' die reeds gecolloqueerd waren, worden slachtoffer omwille van hun vermeende gebrek aan nut, en dit vanaf maart 1940.

Zij worden tevens op lijsten geplaatst en zullen gedeporteerd worden naar T4-moordcentra. Maar wanneer een rechter met §42d (d.i. de vrijlating uit een instelling) een curatele beveelt, stuit hij op de afwezigheid van zijn gerechtelijke subjecten.

Vermeldingswaard is de rechter Lothar Kreyssig. Nadat hij opmerkt dat handelingsonbekwame veroordeelden, waar hij gerechtelijke voogdij over heeft, verplaatst zijn zonder zijn medeweten, licht hij in juli 1940 Rijksminister voor Justitie Gürtner in. Hij meldt dat een aantal van zijn gerechtelijke subjecten vermoord zijn door de KdF. Moedig verzet hij zich hiertegen en dient officieel klacht in tegen Philipp Bouhler wegens moord. Tevens verbiedt hij instellingen om verder gecolloqueerde handelingsonbekwame patiënten te laten deporteren zonder zijn toestemming. Als reactie hierop wordt Kreyssig enkel op pensioen gesteld; de nazi's kunnen onmogelijk klacht tegen hem neerleggen of een proces aangaan, aangezien ze anders moeten opbiechten wat ze aan het uitvoeren zijn. Franz Schlegelberger, de opvolger van de inmiddels overleden Gürtner, wenst hierop officieus te reageren door een 90-tal gerechtelijke ambtenaren samen

te roepen tijdens de naar hem genoemde *Schlegelberger-Konferenz*, die gehouden wordt op 23 en 24 april 1941. Daar verklaart Schlegelberger dat lopende klachten ingetrokken moeten worden en dat geen nieuwe procedures opgestart mogen worden. Unaniem gaan de deelnemers hiermee akkoord. Hiermee worden juristen medeplichtig aan moord.

De naziperitocide op Joodse patiënten

In het begin van Aktion T4 wordt weinig onderscheid gemaakt tussen Arische en Joodse patiënten, ook al dient het 'ras' opgegeven te worden bij het invullen van de registratieformulieren. Wel is het zo dat er binnen het administratieve gedeelte een verschil in acht wordt genomen tussen beide groepen; familieleden of Joodse welzijnsorganisaties dienen financieel volledig op te draaien voor de 'hospitalisatiekosten'. Vanaf het voorjaar van 1940, wanneer de gecentraliseerde peritocide volop aan de gang is, zal de *Sonderaktion* tegen Joodse patiënten van start gaan. In Duitse instellingen gehospitaliseerde Joodse patiënten worden zogezegd overgebracht naar een instelling in Chelm, gelegen in het door

Berlijn geleide *Generalgouvernement*. Dit is enkel een voorwendsel om de kosten te verhogen voor zij die instaan voor de afrekening na het overlijden. In werkelijkheid worden deze Joodse patiënten in Duitse T4-moordcentra vermoord net als andere niet-Joodse patiënten. Om hun opsporing onmogelijk te maken ten tijde van oorlog, worden zij ver gedepoteerd. In de literatuur staat deze actie bekend als '*Aktion Cholm (II)*'.

De naziperitocide op concentratiekampgedetineerden

Eens de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, worden alle voor de hand liggende kampgedetineerden ingezet in de oorlogsindustrie en -productie. Voor de nazi's betekenen deze uitbuitbare objecten regelrechte dwangarbeiders die als slaven voor hen moeten werken. Door het harde concentratiekampregime krijgen concentratiekampen te maken met afgeleefde – en dus nutteloos geworden – gedetineerden. Vanaf de lente 1941 willen kampeiders zich ontdoen van deze steeds groeiende groep onder de kampgedetineerden. Hiervoor maken zij aanspraak op de door de KdF toegepaste methoden binnen het kader van *Aktion T4*. In twee

fasen zal de zogenaamde *Sonderaktion 14f13* plaatsvinden vanaf april 1941 tot december 1944, waarbij geselecteerde stervende kampgedetineerden naar T4-moordcentra gevoerd worden om daar vermoord te worden.

(Dit onderwerp wordt uitvoerig besproken in de rubriek 'oorden' van Sporen van Herinnering nr. 56)

De gedecentraliseerde naziperitocide

De zomer van 1941 wordt gekenmerkt door de aanval van nazi-Duitsland op zijn ideologische aartsvijand, de USSR, waar het nochtans eind augustus 1939 een non-agressiepact mee had afgesloten. Duitsland hoopt alleszins op een snelle overwinning, maar deze blijft uit waarmee de populariteit van Hitler een duik neemt. Begin augustus 1941 houdt de bisschop van Münster, Clemens von Galen, een aantal preken die een doorslaggevende invloed hebben op de stopzetting van de gecentraliseerde naziperitocide. Nadat de Britse RAF pamfletten boven het front afgeworpen heeft, vreest Hitler evenwel muiterij. Dit zou catastrofaal zijn voor de verdere oorlogsvoering in het Oosten. Hoe dan ook is in zekere mate de vooropgestelde doelstelling behaald; nog vóór *Aktion T4* van

De Duitse arts en SS-officier Karl Brandt aan de galg vlak voor zijn executie in de Landsberg Gevangenis in 1948

start gaat, wordt bepaald dat om en bij de 70.000 patiënten gedood dienen te worden. Wanneer Hitler op 24 augustus 1941 mondeling de gecentraliseerde naziperitocide laat stopzetten, zijn 70.273 volgens de nazi's 'nutteloze' Duitsers vermoord. Deze stopzetting betekent echter niet het einde van de patiëntenmoord; in de herfst van 1941 gaat het moorden gewoon verder, maar ditmaal niet meer gecentraliseerd in T4-moordcentra. Het doden gebeurt nu in de ziekenhuizen zelf, waar patiënten gedood worden met overdosissen medicatie of door verhongering. Aangezien deze actie, die Viktor Brack 'wilde Euthanasie' noemt, organisatorisch afwijkt van de door de KdF geleide procedure, zal de privékan-selarij van Hitler aan belang inboeten. Deze moordactie vindt gedurende de hele oorlog plaats in gedecentraliseerde instellingen.

De naziperitocide op Ostarbeiter

Volgend op de veroveringen van het Oosten door de nazi's, worden miljoenen mensen, in het sinds september 1939 door de Sovjet-Unie bezette deel van

Polen en in de USSR, uitgebuit door de nazi's en dit voornamelijk voor de oorlogsindustrie. Wanneer naar deze specifieke groep werkkampgedefinieerden wordt verwezen, vermeldt de literatuur deze als 'Ostarbeiter'. Omdat deze door de nazi-ideologie raciale 'Slaven' als 'Untermenschen' worden beschouwd, kan het niemand veel schelen of ze al dan niet overleven. De stelregel 'vernichtung durch Arbeit' is op hen van toepassing: de zware dwang- (of eerder: slaven)arbeid moet tevens hun einde betekenen. Indien dit niet snel genoeg gaat, en wanneer de slavenarbeiders nutteloos geworden zijn, worden deze – vergeleken met *Sonderaktion 14f13* – gedetineerde dwangarbeiders vermoord. Indien ze niet vernietigd waren door de arbeid, worden ze vernietigd na de arbeid.

De naziperitocide op gehospitaliseerde burgers

Vanaf 1943 begint het tij te keren in de oorlog; de Geallieerden kunnen zich organiseren en slaan terug. In 1944 is de *Luftwaffe* de heerschappij in de lucht verloren en kunnen bommenwerpers nazi-

Duitsland bekampen met lucht-aanvallen waarbij steden geraakt worden en logischerwijze raken Duitse burgers hierbij gewond. Ziekenhuizen worden nu ingenomen door gewonde mensen. Karl Brandt, één van de verantwoordelijken voor *Aktion T4*, wordt in 1943 aangesteld als *Generalkommissar für das Sanitäts- und Gesundheitswesen*, waarbij zijn taken uitgebreid worden met het ruimen van ziekenhuisbedden die ingenomen worden door onge-neesbaar gewonde Duitse burgers. In de literatuur vindt men deze actie terug onder de benaming 'Aktion Brandt' – ze valt geenszins te linken met de gecentraliseerde of de gedecentraliseerde naziperitocide; het betreft geen mensen die nutteloos geacht worden op genetische basis, maar die nutteloos geworden zijn omwille van de oorlogsomstandigheden. Ziekenhuisbedden en artsen moeten daarom ingezet worden voor de verzorging van oorlogsgewonde soldaten, zodat die zo snel mogelijk weer ingeschakeld kunnen worden. ■

Johan Puttemans

Ga na of je nog andere voorbeelden van peritociden kunt terugvinden in de geschiedenis.

Deze taak kan individueel of in groepsverband uitgevoerd worden.

Noteer hieronder jouw/jullie antwoord, stuur dit door naar info@auschwitz.be en maak kans op een leerrijke prijs.

Elk trimester verschijnt in *SPOREN VAN HERINNERING* een praktische pedagogische toepassing met bijhorende fiche die u in de klas kan gebruiken en verzamelen. U vindt deze fiches ook terug op onze website www.auschwitz.be onder de rubriek PEDAGOGIE.

Daders van de naziperitocide

PHILIPP BOUHLER EN VIKTOR BRACK

In de loop van het voorjaar 1939 beslist Hitler komaf te maken met ‘nutteloos’ geworden personen binnen zijn zuivere biocratische samenlevingsdroom. Hij gaat van start met pasgeboren misvormden, en in zijn ogen dus minderwaardige en levensonwaardige kinderen. Kort na deze beslissing breidt hij zijn moordzuchtige plannen uit door het mondeling bevelen van de fysieke eliminatie van nutteloos geworden volwassenen. De beslissing is genomen, nu is het de taak aan de uitvoerders om Hitlers wensen in daden om te zetten. Een belangrijke positie wordt hierbij bekleed door zijn privé-kanselarij (KdF). In dit artikel overlopen we twee sleutelfiguren binnen de praktische (en pragmatische) uitwerking van wat na de oorlog bekend zal worden als Aktion T4, d.i. de gecentraliseerde naziperitocide. Philipp Bouhler en Viktor Brack zijn onmiskenbaar de belangrijkste radertjes in het geheel van de patiëntenmoorduitvoering tussen 1939 en 1941.

Philipp Bouhler, het zwakke doch gevaarlijke hoofd van Aktion T4

Philipp Bouhler wordt in 1899 geboren en neemt, na zijn secundaire studies, deel aan de Eerste Wereldoorlog, waarbij hij gewond raakt. Hij begint filosofiestudies maar onderbreekt die en wordt kort daarop aangeworven bij de *Völkische Beobachter*. In 1922 sluit hij zich aan bij de pas omgevormde partij NSDAP, wat van hem een *alter Kämpfer* maakt. Na een nevenrol te hebben gespeeld tijdens de Hitlerputsch (november 1923), wordt hij in 1925 *Reichsgeschäftsführer* van de NSDAP te München, waar de hoofdzetel van de partij gevestigd is. Daar is Bouhler verantwoordelijk voor de centrale coördinatie van de nazipartij. In januari 1933, wanneer Hitler benoemd wordt tot Rijkskanselier, wordt Bouhler verkozen voor de *Reichstag* (het parlement). Eveneens sluit hij zich aan bij de SS. Een belangrijke benoeming volgt in juni; Hitler benoemt hem tot *Reichsleiter* (een hoge politieke functie binnen de NSDAP die vergelijkbaar is met een ministeriële post). Wanneer op 17 november 1934 de privé-kanselarij van Hitler opgericht wordt, neemt Philipp Bouhler

er het leiderschap van op. Hij staat in voor de voorbereidingen van geheime beslissingen en maatregelen, en het beheren van interne aangelegenheden vóór deze aan Hitler voor te leggen. Dit gegeven maakt van Bouhler een belangrijk personage binnen het nazi-apparaat; hij is verantwoordelijk voor alle correspondentie met Hitler, afkomstig uit privé- en intern communicatieoverleg binnen organisaties onderling. Eveneens moet hij publiekelijke aangelegenheden en vragen beantwoorden zoals verzoeken voor financiële hulp en clementieverzoeken. In deze hoedanigheid wordt hij in het Hitlerbevel van 1 september 1939 aangeduid als verantwoordelijke voor de uitvoering van de ‘genadedood’ voor ongeneeslijke zieken, een aanstelling die hij moet delen met de privéarts van Hitler, Karl Brandt. De praktische uitwerking laat hij evenwel over aan zijn ondergeschikte, Viktor Brack.

Na de stopzetting van de gecentraliseerde naziperitocide eind augustus 1941 verliest de KdF, en dus Bouhler ook, aan belang. Hij weet zijn positie niet veilig te stellen. Vele functies worden overgeheveld om uiteindelijk in 1944 bijna

volledig te worden opgenomen door de *Parteikanzlei* onder leiding van Martin Bormann. Op 10 mei 1945 wordt Philipp Bouhler gearresteerd door het Amerikaanse leger. Bij zijn overbrenging naar het door de Amerikaanse bezette Oostenrijk, pleegt Bouhler zelfmoord. Hij wordt in een massagraf begraven en zal dus nooit terechtstaan voor zijn begane misdaden.

Viktor Brack, de pragmatische bureaumoordenaar van Aktion T4

In 1904 wordt Viktor Brack geboren als zoon van een arts. In 1928 studeert hij af als landbouwkundige aan de Technische Universiteit van München, waarop hij meerdere jobs aanneemt, waaronder testchauffeur. In 1929 sluit hij zich aan bij de NSDAP en de SS. Aangezien hij een persoonlijke vriend is van Heinrich Himmler, het hoofd van de SS, is Brack vanaf 1930 voor een jaar zijn persoonlijke chauffeur. In 1932 wordt hij benoemd tot adjudant van Philipp Bouhler, om twee jaar later zelfs het hoofd te worden van de staf. In 1936 volgt misschien wel de belangrijkste aanstelling van Brack: hij wordt het hoofd van *Hauptamt II* van de KdF waar hij

Viktor Brack, de praktische en pragmatische organisator van de gecentraliseerde naziperitocide. Hij had als hoofdtaak een snelwerkend en pijnloos dodingsmiddel te vinden. Dat vond hij, nadat hij universiteitsfaculteiten had afgegaan en te rade was gegaan bij intellectuelen die overtuigd waren van de noodzaak Duitsland te ontdoen van 'nuttelos' geworden mensen

Reichsleiter Philipp Bouhler, leider van de privékanselarij van de Führer, in gesprek met Adolf Hitler

onderhandelt tussen rijksministeries, het leger en de partij. Viktor Brack behandelt genadeverzoeken en beantwoordt klachtenbrieven, waaronder het aan de KdF gerichte schrijven van een vader die zijn misvormde pasgeboren zoon wenst te laten inslapen. Dit door Hitler ingewilligde voorval zal de basis betekenen voor het kindermoordprogramma waarover de KdF, en Brack als praktische organisator, de leiding krijgt. Wanneer de KdF tevens de volwassenmoord moet organiseren, is het Brack zelf die actief op zoek gaat naar de opgelegde verzoeken; hij moet een middel vinden dat pijnloos, snel en massaal mensen kan doden. Hiervoor gaat hij te rade bij universiteiten. Vanaf het begin leidt hij de praktische werking van het moordprogramma dat vanaf midden januari 1940 van start zal gaan in T4-Tötungsanstalten. Maar hier stopt zijn betrokkenheid echter niet. Als een overtuigde apostel van het moordprogramma houdt hij uiteenzettingen om geïnteresseerden te overtuigen van de noodzaak ervan. Begin april 1940, bij het spreken voor leden van de Duitse Gemeenteraden, argumenteert hij over de noodzakelijk

heid van Aktion T4 door te stellen dat nutteloze eters het voedsel van gezonden ontnemen, ziekenhuisplaatsen ontnomen worden van geneesbare zieken en dat de oorlogsinspanning zich boven humanitaire ingesteldheden moet plaatsen voor het overleven van het eigen volk. Het vereiste personeel om de moordfaciliteiten en -administratie uit te voeren, wordt gerekruteerd door Viktor Brack. Bij het beëindigen van de gecentraliseerde naziperitocide, wordt het door Brack aangenomen personeel ingezet in de Shoah; de uitvoerders worden naar het Generaal-Gouvernement gestuurd om daar de Joodse bevolking te vernietigen. Ook hier ziet Brack zijn kans schoon om zijn praktische ingesteldheid te bewijzen. In april 1945 wordt Viktor Brack gearresteerd door de Amerikanen. Hij wordt officieel aangeklaagd voor oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. Nog voor zijn hoofdproces moet hij zich verantwoorden voor zijn leidende rol in het in Hadamarproces in het voorjaar van 1947. Het is echter op het artsenproces te Neurenberg dat hij zijn beschuldigingen moet affronteren. Tijdens het onderdeel dat genoteerd zal wor-

den als het 'Euthanasia Programm' stelt Brack zonder schroom dat deze actie een 'humanitaire maatregel' betrof voor ongeneesbare zieke mensen. Hij ontkent elke betrokkenheid bij of kennis van de Jodenmoord in het bezette Polen. Maar getuigenissen en door hem ondertekende documenten zullen zijn actieve betrokkenheid aantonen waar hij zich niet uit weet te praten. Het is dan ook geen verrassing dat hij over de hele lijn schuldig wordt bevonden en ter dood veroordeeld wordt. Op 2 juni 1948 wordt Viktor Brack opgehangen in de Landsberggevangenis. ■

Johan Puttemans

Ethische reflecties:

- Welke verantwoordelijkheid draagt een organisator volgens jou?
- Stelling: zonder uitvoerders is een organisator niet schuldig te noemen. Beargumenteer waarom je voor of tegen deze stelling bent.
- Kreeg Viktor Brack een gerechtvaardigde straf?

De privékanselarij van de Führer leidde de patiëntenmoord

Overeenkomstig elke regeringsvorm beschikt een regeringsleider over een kanselarij die de organisatie bewerkstelligt. Dit was tevens het geval in nazi-Duitsland. Bij het aantreden van Hitler bestond er naast de Präsidialkanzlei (de kanselarij van de president Paul von Hindenburg) eveneens de Reichskanzlei (de kanselarij van de kanselier, Hitler dus). Adolf Hitler was tevens de Parteikanzler (hoofd van de NSDAP), die voornamelijk eind juni 1934, met de Nacht van de Lange Messen, afgerekend had met de voor hem gevaarlijk geworden SA en diens leider Ernst Röhm. Om Hitlers macht te versterken, proclameerde Joseph Goebbels, minister voor propaganda, Hitler tot Reichspräsident nadat de hoogbejaarde von Hindenburg op 2 augustus 1934 overleden was. De wetgevende en uitvoerende machten lagen thans vervat in een persoon die de democratie vanaf het begin met voeten trad; met het samenvallen van beide ambten waren belangenconflicten niet meer uit te sluiten. Mede om deze reden richtte Hitler in november 1934 de zogenaamde Kanzlei des Führers op, die evenzeer bekend staat als de privékanselarij van Hitler. Dit orgaan diende zich voornamelijk te ontfemen over petitieën en aan Hitler gerichtte privébriefen.

In het voorjaar 1939 ontving ze het schrijven van een jonge vader van een gehandicapt kind: ontbrekende of onvolledige ledematen, blind- en doofheid en achterlijkheid werden geconstateerd bij de geboorte. De vader richtte een brief aan Hitler via diens privékanselarij met de vraag of dit ‘monsterlijk wezen’ voor eeuwig ingeslapen kon worden aangezien dit kind, naar zijn vaders opvatting, geen toekomst had in het nieuwe op te bouwen Duizendjarig Rijk. Hitler stuurde zijn lijfarts tijdens verplaatsingen, Karl Brandt, naar het kind en dit werd om het leven gebracht. Hiermee werd de ‘peritocide op kinderen’ een feit. Op die manier moest gehandeld worden voor alle pasgeborenen met een gelijkaardig ziektebeeld (zie Vraagstuk). Enkele maanden later zou de ‘peritocide op volwassenen’ doorgevoerd worden.

Voor de bewerkstelling hiervan moest de meest geschikte organisatie gevonden worden die deze illegale taken kon organiseren en laten uitvoeren. Hitler, die dit geheim programma in alle discretie ten uitvoer wilde brengen, kon onmogelijk aanspraak maken op officiële staatsorganen. Om die reden schakelde hij zijn privékanselarij in die in alle geheimhouding – en evenzeer in alle illegaliteit – de wil van Hitlers biocratische wensen moest nakomen.

De (privé)kanselarij van de Führer (KdF) heeft misschien als meest specifieke eigenschap dat ze onderhevig was aan Adolf Hitler zelf. Dit wil zeggen niet als kanselier of president, noch als leider van de nazipartij NSDAP. Bij een diepere analyse van dit orgaan wordt duidelijk dat de KdF eerder een buitenwettelijke rol vervulde als schakel tussen de Staat en de Partij. Voor de uitvoering van de dagelijkse taken, bestond de KdF uit meerdere ambten, waaronder het ambt ‘aangelegenheden tussen de Staat en de Partij’, dat

geleid werd door Viktor Brack, ondergeschikt aan het hoofd van de KdF, namelijk Philipp Bouhler (zie Klasreflectie).

De KdF had sinds haar oprichting drie hoofdtaken: het behandelen van genadeverzoeken, vanaf 1938 waarbij het medebeslissingsrecht kreeg over partijleden. Ten tweede het toekennen van economische steun, en ten slotte het behandelen van vrijstellingen en uitzonderingen op de sterilisatiewet van juli 1933 en de raciale wetten aangaande verboden huwelijken. Het is door de combina-

tie van de eerste en de derde verantwoordelijkheid dat zij betrokken wordt bij de aanvraag van de vader die de kanselarij over zijn misvormd kind aanschrijft. Dit zal leiden tot het moordprogramma van misvormde kinderen.

Hitler stelde reeds in 1935 dat hij psychiatrische patiënten, die hij als nutteloos en een last voor Duitsland achtte, wenste te elimineren, evenwel bij het uitbreken van een oorlog. Dit laatste was effectief een feit geworden bij het uitbreken van de oorlog tegen Polen in september 1939. Nu kon

Hitler zijn wil doorvoeren. Ook hier werd de vraag gesteld hoe dit organisatorisch uitgevoerd kon worden. Gezien er geen wettelijke basis bestond waarop Hitler zich kon beroepen, schakelde hij hiervoor zijn privékanselarij in. Maar dit was evenwel makkelijker gezegd dan gedaan; officieel kon geen enkel orgaan in de openheid functioneren. Voor het kunnen opstellen van lijsten van patiënten die uit de weg geruimd moesten worden, waren de (evenwel gedwongen) medewerking van de psychiatrische instellingen en van artsen vereist. Het gezondheidswezen stond officieel onder de bevoegdheid van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Publieke

instellingen dienden verantwoordelijkheid af te leggen aan het departement Volksgezondheid van de provincie waarin zij gelegen waren.

Om het moordprogramma in goede banen te leiden, richtte de KdF enkele neporganisaties op die functioneerden als (wettelijk onbestaande) tusseninstellingen zodat enige verantwoordelijkheid of betrokkenheid van Hitlers privékanselarij niet bekend zou worden. In de drie volgende rubrieken gaan we dieper op deze neporganisaties in.

De KdF stelde in 1939 zo'n 195 personen tewerk. Bij het ontstaan waren zij gevestigd in de nieuwe Rijkskanselarij in de Voßstraße, 4 te

Berlijn, maar die werd bij het uitvoeren van het moordprogramma, samen met de andere taken die op reguliere basis werden uitgevoerd, te klein. Vanaf april 1940 werd de villa in de Tiergartenstraße, 4, die voorheen aangeslagen was en waarbij de Joodse eigenaar onteigend werd, het nieuwe hoofdkwartier van de KdF. Deze werd bekend als de *Zentraldienststelle-T4*, van waaruit de nietsbetekenende 'Aktion' (zonder 'T4'; dit zal pas na de Tweede Wereldoorlog toegevoegd worden) werd geleid. ■

Johan Puttemans

© Publiek domein

Op deze foto (vóór 1921) zien we het herenhuis, dat in laat-classicistische stijl werd gebouwd aan de zuidkant van het Tiergarten-park, en dat eigendom was van de chemicus Hans Liebermann (1876-1938), die van joodse afkomst was. In het voorjaar van 1940 werd de privékanselarij van Hitler hier gevestigd. Van hieruit werd de 'gecentraliseerde naziperitocide' georganiseerd en geleid. Het gebouw leed veel schade tijdens de bombardementen op Berlijn in 1944 en zou in de jaren 1950 gesloopt worden. In 1963 werd de Berliner Philharmoniker neergezet op de plaats waar de villa ooit stond. Een gedenkplaat bevindt zich aan de straatzijde, die voorbijgangers herinnert aan de bureaucratische verschrikkingen die er georganiseerd en georkestreerd werden.

PROGRAMMA

- 08:30 Onthaal
- 09:00 Inleiding
- 09:30 Concentratiekampen versus moordcentra, een wereld van verschil
- 10:30 Koffiepauze
- 10:45 *Aktion T4*, de nazistische genadedood
- 11:30 *Einsatzgruppen*, de Holocaust met de kogel
- 12:00 Lunch
- 13:00 Chelmno, het eerste moordcentrum
- 13:45 Aktion Reinhardt
- 14:15 Koffiepauze
- 14:30 Belžec, het laboratorium
- 15:00 Sobibór, de frustratie
- 15:30 Treblinka, het primitieve moordcentrum
- 16:00 Birkenau, de perfecte moordfabriek
- 16:30 Besluit en evaluatie

HET NAZI-VERNIETIGINGSPROCES: EEN TECHNISCHE INVALSHOEK

EEN PEDAGOGISCHE VORMINGSDAG GEORGANISEERD DOOR DE VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

Frédéric Crahay en Johan Puttemans

VRIJDAG 29 NOVEMBER 2024
9 - 17UUR

**LES ATELIERS
DES TANNEURS** (Zaal Gamay)
Huidevettersstraat 60A
1000 Brussel

GRATIS TOEGANG
Inlichtingen en
inschrijving (verplicht) via
info@auschwitz.be

Op wandelafstand van BRUSSEL CENTRAAL en BRUSSEL ZUID
Bus 52 en 48 - halte VOSSENPLEIN
Metro HALLEPOORT